

До 100-річчя Нонни Копержинської

Лимериха

Олег Вергеліс

Старий Поділ. Темні завулки. Посеред цього заспаного подільського раю раптом лунає несамопитий жіночий вереск: «Калавур! Бардак!». Справжня фурія в хустині з двома ріжками, подільська перекупка Секлета Лимериха з розмахом справжньої господині переможно врывається в цей фільм!

У Нонни Копержинської в легендарному фільмі Віктора Іванова «За двома зайцями» всього чотири епізоди. В кожному з них вона – галаслива, зухвала, нахабна, дотепна, серце з перцем, палець до рота не клади й таке інше. Але, так уже сталося (й шанувальники фільму не дадуть збрехати), ніяк не повернеться язик назвати роль Секлети Лимерихи, зіграну Копержинською, «другоплановою». Вона завжди була майстринею епізоду, миттєвої появи в кадрі того чи іншого кіносюжету. І завжди домоглася максимальної уваги до своїх героїнь – колгоспниць, страдниць, скандалісток, перекупок, чорноротих сусідок. А тут – усе-таки роляка! Ось і в першій сцені, коли вона хапає пройдисвіта Голохвостого (Олег Борисов) щосили, з усією потугою, й трясє його, як грушу: «Куди? Я тобі за свою дочку зараз очі видеру! Втекти хотів? Та щоб я такого вертихвоста не втримала? А щоб ти не діждав, щоб я за свою дочку ще й гроші брала!». Далі – пам'ятаєте? – вона бере його, і з усім азартом – об ліхтар! Важко уявити, що відчував під час зйомок епізоду Олег Іванович Борисов! Але якби було дублів десять, то Копержинська з нього витрясла б душу, а від тіла лишилася б оболонка. В цьому ж першому своєму епізоді подільська перекупка миттю змінює гнів на милість, маневрує, хитрує, влаштовує після розвідки боєм політичне перемир'я з шалопутним цирюльником. «Любиш, значить? Тоді сватай!» І, як відомо, примушує Голохвостого сиру землю їсти. І той підкоряється релігійному екстазу Секлети. Отака-то в неї енергетика, такий фантастичний натиск. І далі – після припущення майбутнього «зятя» Секлети, відчувши себе королевою, тоном досвідченої інтриганки приказує: «Хата моя – он там за яром... Запитаєте Лимериху – кожен скаже. Тільки не думай втекти, я і в Полтаві знайду!».

Ще одна розкішна сцена з Секлетою – зустріч з родичами, сварка з Пронею Прокопівною. Як же ж колоритно й смачно це зіграно! Двадцять разів можна дивитися стріч-

Акторка театру і кіно Нонна Копержинська.

ку, захоплюючись акторкою в цій ролі. Радісна, бадьора, тотально переможна, вона «запливає» в оселю своїх родичів-міщан, не просить, а вимагає чарку! І «торгаші» подільські ніяковіють перед бідною родичкою. У старого Прокопа Свиридовича Сірка (Микола Яковченко) рука тягнеться до чарки, як до пістолета, а Секлетина сестра Євдокія Пилипівна (Ганна Кушніренко) ніяковіє й дає задній хід. Наступна битва – Секлети і Проні, завдяки Копержинській та Криницькій, перетворюється на поєдинок бідної, але гідної щирості з міщанським дурнуватим пихатим фальшем. І, звісно, перемога за першою! Все, що під руки понаде, жбуряє в родичів-кривдників. І по кількох скранных хвилинах розумієш, що вона отримує справжню насолоду від гри, від свого торжества.

Без перебільшення, Нонна Копержинська в «Зайцях» якось магичним чином опановує простір «усієї» картини, її відсутність у кадрі не означає, що про неї забули. Кожен тримає в голові її характер, на кожного вона наводить не те що страх, а внутрішній розпач, – на Проню, на Сірків, на Голохвостова й на весь Поділ, а може, й на Київ? Язик не повертається сказати, що вона «грає» класичну роль із п'єси Михайла Старицького. Для неї «грати» – означає «бути». Бути фрагментом життя, максимально упізнаваним образом, жінкою з вулиці, сусіднього будинку, характером народним, повнокровним, завжди незбагненим. І свою Секлету вона «творить» ніби через випадковості повсякденного київського побуту XIX століття, а з цих випадковостей і народжується щось універсальне – вічне. Як вічними є всі оті її язикаті баби, матері, свекрухи – ціла галерея.

Нонна Копержинська у фільмі «За двома зайцями».
Режисер Віктор Іванов. Київська кіностудія ім. О.Довженка, 1961.

Прем'єра фільму Віктора Іванова «За двома зайцями» відбулася 21 грудня 1961 року в Дарницькому клубі залізничників, аж на околиці Києва, де цілими селами мешкали сотні отаких Секлет, яку зіграла вона. Ніхто фільмові не віщував великого майбутнього, ніхто не міг передбачити фантастичних касових зборів. Бо фільм внесли в план Київської кіностудії ім. Олександра Довженка після різних перипетій. І лише режисер Іванов міг би розповісти, які труднощі довелося йому долати, щоб домогтися дозволу на екранізацію класичної української комедії. Нагадаю, ця комедія Старицького є «римейком», удосконаленим варіантом п'єси Івана Нечуя-Левицького «На Кожум'яках», опублікованої 1875 року. Оскільки в той період український Театр корифеїв постійно потребував нового репертуару, саме Старицький і взявся довести до ладу п'єсу Нечуя, яка грішила нецензурністю. Удосконалена версія «За двома зайцями» 4 листопада 1883-го спричинила в Києві локальний галас, заговорили про успішну комедію. Голохвостого зіграв Панас Саксаганський, Проню – Марія Садовська. А роль Секлети Лимерихи відтоді почали грати видатні актриси-характерниці: Ганна Затиркевич-Карпинська, Ганна Борисоглібська. Згодом дійшла черга й до Нонни Копержинської – на екрані. Свого часу я запитував її: «Як ви потрапили у фільм Іванова? Адже раніше, здається, він не пропонував вам таких помітних ролей?». На це запитання вона реагувала жваво, з гумором... Мовляв, що би він міг мені пропонувати, коли до «Зайців» і в нього самого не було путніх фільмів, хіба дурнички різні! І під такими дурничками актриса, очевидно, мала на увазі одну з пер-

ших стрічок Віктора Іванова – «Пригоди з піджаком Тарапуньки». За спогадами Копержинської, саме в «піджак Тарапуньки» свого часу й потрапив її чоловік, чудовий актор Павло Шкрюба. Він познайомився з режисером, захопився його непересічною особистістю. Адже Віктор Іванов пройшов довгий шлях випробувань. Режисер майбутніх «Зайців» був одним із учнів Сергія Ейзенштейна.

Закохавшись в український театр, Віктор Іванов через два роки отримує дозвіл на екранізацію класичної української комедії «Шельменко-денщик» і запрошує у свій фільм українських театральних зірок – Михайла Покотила, Поліну Нятко, Віру Предаєвич, Миколу Яковченка, Аду Роговцеву. Наступний крок – «Сто тисяч». Віктор Іванов зафіксував театральний шедевр франківців, видатну виставу, в головних ролях у якій виступали Дмитро Мільотенко, Варвара Чайка, Гнат Юра. І тільки пересвідчившись у благонадійності колишнього бійця й учня Ейзенштейна, керівництво кіностудії дозволяє йому знімати блокбастер – фільм «Олекса Довбуш» з Афанасієм Кочетковим у головній ролі. Стрічка пройшла непоміченою. Можливо, причина цього – тематика, постать легендарного гуцульського ватажка, правдолюба Олекси Довбуша, який очолює опришків і хоче, щоб його Карпати були вільними. Тим часом Іванов мріяв екранізувати одну з найкращих українських комедій. Для нього це був виклик, бо йому – 52 роки. Працюючи над «Зайцями», попри всі перешкоди, він вмикав у собі одержимого перфекціоніста. Режисер довго шукав Проню Прокопівну, поки випадковість чи закономірність не подарувала йому зустріч із Маргаритою Криницькою. Хоча режисер, за спогадами сучасників, постійно був незадоволений акторським складом. Всім перепало від нього. Всім, окрім Копержинської. За спогадами Людмили Алфімової, яка зіграла в «Зайцях» привабливу монашку, Нонна Кронидівна з'явилася на знімальному майданчику стрічки Іванова як справжня зірка – театральна й кінематографічна. По-перше, в неї за плечами був перший драматичний театр України, помітні ролі на сцені, «на Копержинську» шукали зайвого квіточка. По-друге, до 1960-го вона встигла знятися у добром десятку радянських фільмів, і акторку супроводжувала масова впізнаваність. Тому на майданчику «Зайців» Нонна Копержинська була примадонною. Її побоювалися.

Нонна Кронидівна пригадувала, що режисер «знюхався» з нею ще й на основі їх спільного фарту й азарту: вони любили автомобілі. В Іванова був старенький «москвич», яким усі користувалися, Нонна Кронидівна тоді ще думала про власну машину. І згодом вона їй знадобиться, аби частіше їздити на дачу. Акторка згадувала, що під час зйомок «Зайців» режисер любив «показувати». Він миттю опинявся у вихорі зйомок, міг перевдягтися в робітника і власноруч показати, як треба закладати бруківку чи махати молотком на Подолі. Згодом я сам переконався, що акторка не помилилася. Бо ж в одному з робітників (у кадрі «Зайців») можна впізнати Іванова, якщо пильно придивитися.

Якось запитав у неї: можливо, була конкретна жінка, реальний образ, на який натякав режисер, пропонуючи їй

творити свою Лимериху. Нонна Кропидівна, як мені здалося, навіть образилася на це дивне запитання: «Він мені повністю і абсолютно довіряв». Справді, та й кого б вона могла копіювати, якщо тоді вже вся Україна задивлялася на неї, якій тоді було всього лише 41.

Не можу оминати одну з пайкрапчих сцен, яку витворював Віктор Іванов у павільйоні: це іменини Секлети Пилипівни, коли Голохвастов, Галя, кумоньки-голубоньки та пройдисвітиса завітали у вбогу оселю подільської королеви – і почалося. Сцену іменини треба показувати у творчих вищах, на акторських факультетах, а може, й на стадіонах, аби побачили й переконалися, на які народні форте і п'яно здатна велика акторка, що за свої святі іменини проживає все життя: від гірких образ родичів, від плачу над власною долею бідної вдови – до спаленого танку, в якому вона ніби перероджується, її містична енергія з'являється в ній, – і вона виглядає непереможеною, нескореною.

Така мати могла б видати свою Галю не те що за Голохвастову, а за спадкового принца британського престолу. Повсякчас її плач перетворюється на гучний сміх. Раз у раз сама усвідомлює свою велич, силу і вплив, бо ж саме навколо неї круяться подільські посіпаки, наче маленькі планети довкола великого сонця. Так само гнучко, на парадоксі, на різкій зміні настрою, через приниження, а потім зверхню переможність, вона грає фінал, коли хоче «додушити» кривдника, волоцюгу Голохвастова, вирвати його зі «злочинного весілля». Цікаво, що у фіналі, коли весь Київ здригається після фіаско пройдисвіта, здається, лише вона в глибині душі тихо радіє, що зустріла на своєму шляху такого ж авантюриста, як сама, рідну душу, так би мовити. І ось, треба ж, навіть таку, як вона, цей молодик обвів павколо пальця! Тому в очах Секлети не розпач із приводу втрати «заможного» зятя, а хитрість – мовляв, усі ми в цьому світі «актори». Хтось грає заможного цирульника, а хтось, як вона, Лимериха, – повсякчас грає королеву посеред руйдуків.

У легендарній стрічці роль Химки чудово зіграла народна артистка України Таїсія Литвиненко. Таїсія Йосипівна ділиться спогадами про Нонну Кропидівну, відзначаючи її фантастичну органіку, її особливий статус.

– Знамениту сцену сварки в домі Сірків, коли Химка каже: «Тітка Секлети просили передати, що ви падлюка...», відзняли досить швидко. Режисер хотів 150 дублів цієї сцени, і всі були би різні. І Копержинська все би з ходу зробила. Бо на знімальний майданчик приходила готова, зосереджена. На зайві речі часу не марнувала, адже була затребуваною – зйомки, робота на радіо. А ще – родина. Тому її готовність багатьох дисциплінувала. І мені здавалося, що сам Іванов трохи побоювався її, уникаючи з нею конфліктів. Два дні знімали сцену весілля біля Андріївської церкви, коли Секлета прилетіла туди з кумоньками лементувати. Першого дня була репетиція сцени, і всі актори нервувалися, мовляв, навіщо нам репетиції, треба зніматися, адже платили саме за знімальний день. А режисер у цій сцені особливо вивіряв кожен крок, кожен поворот голови. Він чудово усвідомлював, що від фіналу багато в чому залежить увесь фільм.

Олег Борисов і Нонна Копержинська у фільмі «За двома зайцями».

Нонна Кропидівна, звісно, була неперевершена і в цій сцені. І знову – все з одного дубля. Ви тільки зверніть увагу на її переляканий погляд у той момент, коли Голохвастов хоче її принизити. Тоді в ній прокидається якась ображена дитина, що згодом перетворюється на хижу вовчицю, здатну загризти свого кривдника й не віддати на поталу честь своїй доньки.

– Цей фільм знімали швидко. Здавалося, день і ніч ми сиділи на зйомках. Була якась їдальня задріпана, де харчувалися актори. Спеціально на студії побудували павільйон. Але, як ви розумієте, справжніми декораціями «Зайців» став Київ, Андріївський узвіз, чудові краєвиди, Андріївська гірка. Пам'ятаєте на початку фільму прекрасну українську пісню «Один місяць сходить, а другий таходить»? То хор Верьовки виконував. І як же гарно та пісня лягла в картину, ніби нитка на полотні. Як не дивно, цей «талановитий єврей» (режисер Віктор Іванов) дуже добре знав українську пісню, українську культуру! Тоді, коли знімалися «Зайці», я вже працювала в Запоріжжі. І звідти мчала на зйомки. Я тоді мало спілкувалася з колегами, хоча багатьох із них знала, любила. З Миколою Яковченком уже двічі знімалася, дружила з Юною Яковченко. Тобто мене сприймали як свою, бо знали за роботами в Театрі Франка. Тоді я проявлялася як характерна актриса. І з цього приводу Нонця якось сказала: «О, та ти хочеш мій хліб забрати?». Я тоді голосно сміялася. Бо розуміла, що недотягну й ніколи не дотягну до рівня Нонни. Бо я вдалася інакшою. В мене інша фактура, інша натура, інший голос. Нонна – неперевершена. Вона справжнє світле сійво в моєму житті.

– А як вам здавалося – мала в той період Нонна Кропидівна покровителів, верховних державних жерців, у яких теж були свої улюблені акторки, і вони могли чимось їм допомагати?

– Та нікого вона не мала! Я це відчувала, тому що занадто чесною людиною вона була. І як жінчина була неприступна!

(Народна артистка.

Олег Вергеліс про Нонну Копержинську. - К.: Радуга, 2020.

Фрагмент подається з незначними скороченнями).